

AZERBAJDŽANSKÝ BÁSNÍK NIZÁMÍ GANDŽEVÍ A JEHO HUMANISTICKÝ ODKAZ

JOZEF KUNOVSKÝ, Spojená škola s organizačnými zložkami SOU, SPŠ, OA, Partizánske

KUNOVSKÝ, J.: Azerbaijani Poet Nezāmī Ganjavī and His Humanistic Legacy
FILOZOFIA 60, 2005, No 1, p. 52

Poet Elyās Yūsuf Ganjavī Nezāmī (about. 1141 – 1209). A Persian poet of Azerbaijan origin. His ethical – philosophical works concern his ideas of life and moral behaviour. He „deals with the origins of humans (according to Koran), justice, vanity of worldly events, fate, the way of life, the differences between humans and animals, the creation of the world, ascetics, temporality of all things, damages due to human indolence, the necessity of death and the scorn of envious and hypocritical men. He sees the justice as the highest value in this world, which once will go away; that is why one should not subject to the worldly needs and passions. Only a wise man is able to control the good as well as evil.“ ([5], 493) The works of Nezāmī are characteristic by his effort to express his ideas as perfectly as possible.

K najvýznamnejším predstaviteľom pokrokového spoločensko-politického a filozofického myslenia v Azerbajdžane patrí stredoveký básnik a mysliteľ Nizámí Gandževí (asi 1141 – 1209), ktorý vyjadroval túžby utláčaných ľudových mas a vystupoval proti feudálnej zlovôli a násiliu.

Nizámí¹ (občianskym menom Nizám-ud-dín Abú-Muhammad Iljás b. Júsuf b. Muajjad) ([3], 160) vstúpil do histórie predovšetkým ako jeden zo zakladateľov nového literárneho smeru vo Východnej poézii. Patrí k tvorcom epicko-dramatického žánru. Jeho znamenitých päť poém, po jeho smrti vydávaných pod spoločným názvom *Čamse (Pätorica)*, otvorilo novú stránku v histórii kultúry východných národov a predurčilo ďalší smer rozvoja literatúry v mnohých krajinách.

Nizámí nebol len veľkým básnikom. Bol aj hlbavým a originálnym mysliteľom, ktorého myšlienky predstihli svoju dobu a stali sa predzvesťou epochy renesancie. Humanizmus, ľudská láska, sebaobetovanie, nevyhnutnosť aktívne bojovať za nastolenie spravodlivosti..., to sú idey, ktoré sa v svetskom ponímaní objavili na pôde Európy až o niekoľko storočí neskôr.

„Nizámí vyjadľoval nádeje utlačených ľudových mas, podrobil ostré kritice spoločenské poriadky, život a mravy súčasnej spoločnosti, smele vystupoval proti sociálnej nespravodlivosti a surovému feudálnemu útlaku. Feudálna spoločnosť nazýva 'zlým väzením', v ňomž vládne 'strach a reťaze'.“ ([13], 102) Píše: „Pozri sa na tento kraj, kde žijeme: je jarmom trestancov, je žalostnejší ako väzenie.“ ([6], 106)

Nizámí odhalil v literatúre nové, široké, do tých čias nepovšimnuté oblasti.

¹ Nizámí – (arab.): 1. navliekanie (perál); 2. plynulá reč.

Vniesol do poézie celý svet – svet jemných duševných poryvov, vnútorných prežitkov... Sprístupnil svojim súčasníkom nevyčerpatelné bohatstvá ľudského srdca a rozumu.

Majstrovským perom umelca a proroka vytvoril živé a malebné obrazy sociálnej utópie [10], opísal krajinu, kde panuje harmónia a vzájomný súlad, kde vládne všeobecná rovnosť a šťastie. V jasných, podmanivých obrazoch vyjadril pradávnú túžbu človeka po Zlatom veku² (pozri [15]). Môžeme sa potom čudovať, že nesmrteľné diela Nizámího úspešne odolávajú nestálosti osudu a časom nič nestrácajú zo svojej krásy?

Tvorba Nizámího a jeho idey zohrali v ďalšom procese duchovného rozvoja filozofických (resp. sociálno-etických) a umeleckých názorov veľmi významnú úlohu. Významnú nielen v rámci azerbajdžanského národa, ale aj v rámci všetkých národov Blízkeho a Stredného východu.

V priebehu ôsmich storočí mnoho generácií čitateľov prijalo tvorbu Nizámího ako umelecký jav súčasnosti; ako dedičstvo, ktoré slúžilo a slúži ako nevyčerpatelný zdroj inšpirácie pre rozvoj umeleckej tvorby a sociálno-filozofických myšlienok. Je to pochopiteľné. Nizámí ako prvý vniesol do poézie a umenia problémy úzko súvisiace s blahobytom a šťastím každého jednotlivca ako osobnosti, ale aj ľudskej spoločnosti ako celku [12]. Tým je možné v prvom rade objasniť to, prečo mnohí vynikajúci umelci a myslitelia ďalej rozpracovávali jeho myšlienky a snažili sa vniesť svoj vklad do rozvoja jeho humanistických ideí, ktoré boli v dobe svojho vzniku skutočným objavom.

Nové a nové pokolenia nachádzajú ďalšie stránky očividného talentu básnika. Preto sa s pribúdajúcimi storočiami neustále rozširuje okruh jeho čitateľov a obdivovateľov. Stále viac umelcov, básnikov, spisovateľov, hudobníkov a sochárov vracia sa k dielu Nizámího a čerpá inšpiráciu z nevysychajúcej studnice jeho duchovného dedičstva. Je to zákonité, pretože veľký básnik a mysliteľ zobrazil také ľudské myšlienky, také nepominuteľné city, ktoré žijú a budú žiť, pokiaľ bude existovať kultúra, rozum a umelecká tvorba.

Nizámí bol „renesančný“ človek. Aj dnes je ťažké myšlienково objasniť celý ten nedozierny vklad, ktorý vniesol do rozvoja etických, estetických, umeleckých a filozofických koncepcií a názorov. Pritom netreba zabúdať, že básnik žil a tvoril v časoch úplnej nadvlády náboženského fanatizmu a krutého feudálneho despotizmu, v časoch, keď osudy ľudí záviseli od vrtochov vladárov a žena bola zbavená skoro všetkých občianskych a ľudských práv [11], ako by sme povedali dnešnou terminológiou.

Napriek názorom, ktoré v tom čase vládli, Nizámí mal odvahu upozorniť na

² „Existujícím nedokonalým formám státního společenství předcházela podle Platóna v dávné minulosti, v době vlády Chronose, dokonalá forma soužití. Tehdy vládli jednotlivým oblastem sami bohové jako božští pastýři, ve společnosti byl dostatek všeho, co je pro život nezbytné, neexistovali války, rozbroje a rozepře. Lidé se bezprostředně rodili ze země, nepotřebovali přibýtky a posteje, věnovali hodně volného času filosofii. V tomto stadiu lidé nemuseli bojovat s přírodou a spojovalo je přátelství.“ ([1], 231)

prekrásny svet čistých a vznešených túžob ľudskej duše, nadšene ospievať sebaobe-
tujúcu sa lásku, ktorej sú cudzie zisťnosť a vypočítavosť, čo boli v tej dobe pri
uzatváraní manželstiev najsilnejšie zo všetkých podmienok a tradícií [9]. Tým pred-
stihol Danteho, Petrarca, Shakespeara, Puškina a zložil nesmrteľný hymnus krásy,
šľachetnosti, umu, oddanosti a vernosti ženy ([9]; [11]). Vo svojich veršoch nemohol
Nizámí v podmienkach dvanásteho storočia vyjadriť ideu o oslobodení ženy z ne-
voľníctva. Proklamoval prirodzenosť, zákonnosť a slobodu jej citov.³ Presvedčivo
dokázal, že každý človek bez ohľadu na jeho pohlavie, náboženské presvedčenie
a spôsob myslenia vytvára svoj vlastný neopakovateľný svet, ktorý v sebe obsahuje
nevyčerpatel'né možnosti duchovného rozvoja.⁴ Práve preto sú obrazy Lejlí a Medž-
nuna, Chosrova a Širin, Iskendera či Farchada blízke a zrozumiteľné mnohým poko-
leniam čitateľov.

* * *

Poézia býva produktom svojej doby. Preto je aj poézia Nizámího neoddeliteľ-
ná od čias stredoveku a od konkrétnych sociálno-historických príčin podmieňujúcich
jej vznik a zvláštnosti.

Nizámí žil a tvoril v dvanástom storočí, v období neobyčajne bohatom na
udalosti, ktoré zohrali dôležitú úlohu v histórii azerbajdžanského národa, v období,
v ktorom bola sledovaná a asimilovaná bohatá kultúra antického sveta a arabského
Východu. Do kedysi rozľahlého a mocného kalifátu patrili početné národy Blízkeho
a Stredného východu, Afriky a Španielska a tie všetky – vo väčšej či menšej miere –
zohrávali svoju úlohu pri vytváraní bohatej synkretickej islamskej vedy, kultúry
a umenia.

Bolo to obdobie, keď Azerbajdžan bol, pokiaľ ide o kultúru a ekonomiku,
jednou z najdôležitejších oblastí Východu. V polovici 12. storočia azerbajdžanský
atabeg, úspešný politický činiteľ a vojvodca Šams ad-Din Ildeniz zjednotil väčší
počet dovtedy rozdelených kniežatstiev a vytvoril mohutný štátny útvar s centrom
v Azerbajdžane. V roku 1152 ovládol susedný Arrán a jeho hlavné mesto Gandžu.
Gandža a Nachičevan sa stali nielen sídelnými mestami atabegov Azerbajdžanu, ale
patrili aj k najväčším kultúrnym a obchodným centráм celého Blízkeho a Stredného
východu.⁵

Vďaka úspešnej diplomacii a vzrastajúcej moci atabegov približne od druhej
polovice do konca 12. storočia vládol v tejto oblasti relatívny mier a ľud sa mohol
venovať tvorivej práci.

Bolo to obdobie búrlivého rozvoja miest, počas ktorého rástli rozdiely medzi
jednotlivými vrstvami mestského obyvateľstva. V krajine okrem už spomínaných
miest Gandža a Nachičevan bol aj celý rad iných: Ardebil, Tebríz, Bajlakan, Barda,
Baku, Derbent, Šamchor, Šabaram atď., v ktorých žili státisíce obyvateľov.

³ Pozri obraz slovanskej dievčiny ([14], 109 – 138).

⁴ „Postavení ženy stanoví Korán o stupeň níž než mužovo (4:31).“ ([7], 105)

⁵ „Nizámího rodná Gandže... čítala na vrcholu své slávy – bylo to v XII. a ještě na
začátku XIII. stol. – přý na 100 000 obyvatel.“ ([14], 248)

„V Gandži, Tebríze, Barde, Šemache, Nachičevane sa vyrábali textilné tovary, poľnohospodárske náradie, predmety domácej potreby, zbrane, výrobky z hodvábu. Bol oživený aj s tým súvisiaci obchod. Z Azerbajdžanu sa do ďalekých miest vyvážal hodváb, bavlna, vlna, koberce, ropa, medený a hlinený riad, ryby, sušené ovocie a iné tovary.“ ([2], 8)

V tej dobe sa zintenzívnili ekonomické vzťahy s Ruskom, Čínou, Byzanciou, Indiou, arabskými krajinami... K veľkému rozvoju došlo v oblasti obchodu vrátane tranzitu, k čomu nemalou mierou prispela aj výhodná geografická poloha mesta Gandža.

Archeologické vykopávky a iné hmotné pamiatky, ktoré sa zachovali, svedčia o tom, že Gandža bola bohatým a veľkým mestom s palácami, hostincami pre karavány, mešitami, mestom, ktoré sa topilo v zeleni, obkolesené sadmi, vinohradmi, záhradami. „Pri azerbajdžanských mešitách boli v dvanástom storočí organizované školy a medresy,⁶ v ktorých sa vyučovala literatúra, filozofia, logika, astronómia a bohoslovestvo.“ ([2], 10) Vzdelanie tu mohli dostať predovšetkým príslušníci vyšších vrstiev spoločnosti. Zo všetkých kútov Azerbajdžanu sem prichádzali talentovaní básnici, učitelia, spisovatelia, architekti. Dochádza k širokému rozvoju vied a literatúry, predovšetkým poézie.

„Už v jedenástom storočí sa v stredovekom Azerbajdžane objavili vynikajúci učitelia – Bachmaniar a Chetib Tebrizi, ktorí sa tešili veľkému uznaniu aj v susedných krajinách. Bachmaniar (umrel v roku 1065) bol žiakom vynikajúceho tadžického vedca Abu Ali Ibn-Sinu (980 – 1037). Chetib Tebrizi bol všeobecne známy svojimi prácami z oblasti logiky, filozofie, jazyka a literatúry. Fazil Ferideddin Širvání, ktorý žil v polovici dvanásteho storočia, napísal mnoho cenných prác z oblasti astronómie.“ ([2], 10)

Citeľné zmeny nastali aj v oblasti ideológie a kultúry vtedajšieho feudálneho zriadenia. Na začiatku dvanásteho storočia ortodoxný islam, ktorý predtým suverénne panoval nad všetkými spoločenskými inštitúciami, prešiel mnohými pokusmi o revíziu zo strany početných popredných mysliteľov a filozofov, básnikov a náboženských reformátorov, ktorí svoje koncepcie prehlasovali za najprogressívnejšie a najlepšie zodpovedajúce duchu tých čias.

Ako príklad nám môžu poslužiť učenia Chaladžu a Ibn-Sinu, Nasira Chosrova Dechleviho, systém obrazného myslenia, vlastný poézii Falaka Širváního, Chagáního, Bajlakáního, Abul'-l-Ala Gandževího a iných majstrov slova, ako aj učenia rôznych siekt, ktoré vznikali v lone oficiálneho náboženstva. Vo všetkých sférach ideologického života získal veľký vplyv súfizmus.⁷ Bolo to v tom čase najrozšírenejšie nábo-

⁶ Medresa – (arab.): islamská univerzita s rozľahlými stĺpovými miestnosťami sústreďenými okolo nádvorja a spojenými mešitou.

⁷ Súfizmus – (z arab. súf – srst', súfi, súfij – človek, ktorý nosí vlnený plášť): nábožensko-mystické učenie v islame, ktoré vzniklo v 8. – 9. storočí a rozšírilo sa v krajinách Arabského kalifátu. Pre raný súfizmus je charakteristický panteizmus s jednotlivými materialistickými prvkami. Neskôr pod vplyvom novoplatonizmu, indickej filozofie a niektorých myšlienok kresťanstva významné postavenie v súfizme nadobúda asketizmus a krajný mysticizmus.

žensko-mystické učenie, ktoré al-Gazzáli dokonca uviedol do rámca oficiálneho islamu.

To všetko presvedčivo dokazuje, že pozície starej ideológie boli postupne oslabované a rodila sa ideológia nová. Zdá sa, že tento proces bol úplne zákonitý. Ako sme už uviedli, v Azerbajdžane a s ním susediacich krajinách rozvoj feudálnych vzťahov dosiahol v dvanástom storočí pomerne vysokú úroveň. Napriek tomu bol ďalší rozvoj krajín Blízkeho a Stredného východu zastavený a posunutý dozadu prinajmenšom o niekoľko storočí. Dôvodom bol ničivý vpád Mongolov. (Nizámího rodnú Gandžu vypálili a vyplienili v roku 1235.)

* * *

Iljás bin Júsuf Nizámí sa narodil, žil a zomrel v Gandži. Žiadny z tradovaných dátumov jeho narodenia a smrti nie je dosť spoľahlivý. Najviac pravdepodobné sa zdajú byť roky 1141 – 1209, ku ktorým sa prikláňa najväčší počet jeho životopiscov. Málo je známe o jeho mladosti a živote, ale jeho znamenité vzdelanie je dokázané jeho tvorbou. Súdiac podľa jeho prác, výborne poznal Korán,⁸ ktorý pomerne často cituje, moslimské právo (šariát), povesti a legendy o prorokovi Mohamedovi, ako aj otázky teológie a široký okruh vied, poznanie ktorých spadalo pod pojem „adab“.⁹ Výborne sa orientoval vo filozofických otázkach, pričom sa neobmedzoval iba na dogmatickú filozofiu islamu,¹⁰ ale široko využíval aj práce antických filozofov, antické báje, povesti a mytológiu.

Z vied o prírode pravdepodobne najdôkladnejšie poznal astronómiu. K takému záveru môžeme prísť, ak si prečítame napr. krásny a prekvapujúco presný opis hviezdneho neba v poéme Lejlí a Medžnun [11]. Básnik úplne profesionálne menuje a presne charakterizuje desiatky nebeských telies a ich vzájomné rozmiestnenie na oblohe.

Nizámí dobre ovládal aj geografiu a kozmografickú literatúru tých čias, čo dokázal využiť pri opisanií pochodu Alexandra Mecedónskeho (*Iskender-náme*)

Tým, že stúpenci súfizmu pokladajú za reálnu len existenciu boha a okolité veci a javy za jeho emanáciu, za najvyšší životný cieľ vyhlasujú mystické spojenie duše človeka s bohom, pričom vyžadujú zrieknutie sa všetkého pozemského. „Spojenie s božstvom“ sa podľa súfizmu deje v extáze, do ktorej sa veriaci musia dostať. Poprednými predstaviteľmi súfizmu boli Al Gazzáli (1059 – 1111), stredoázijský filozof Súfí Alajar (zomrel 1720) a ďalší [4].

⁸ Pre Nizámího je Boh „zrejme niečím nekonečne vyšším bežné predstavy. Je to svrchovaný mravný princíp, vzdalujúci sa studeného Alláha theologie. Je to filosofické ujedinenie všeho, nejzazší hranice, za ktorou nelze dále.“ ([13], 164 – 165)

⁹ „... 'adab', to znamená kultura, dobré chováni i vychováni, vzdelanost v nejširším slova smyslu...“ ([8], 7)

¹⁰ „Nizámí byl zbožný člověk, o tom nelze mít pochyb. Tradice jej však spojuje s jedinci z bratrstva 'achí', jakéhosi zednářstva těch dob, rekrutovaného z nevysokých tříd. Humanita jimi hlásaná zůstala krédem básnickovým. Spolu s jeho zbožností a opravdovou čistotou celého života byla pravděpodobně svatozáří, kterou prostý lid – a mezi ním Nizámí žil! – ovládl hlavu svého slavného spoluobčana, jehož dveře se otvíraly všem, kdož toužili po mistrově moudrém slovu.“ ([13], 163)

[10]. Zvláštne miesto v jeho dielach patrí vedomostiam z oblasti matematiky a chémie. Vtedajšej populárnej alchýmii však básnik neveril.

Všestranne a hlboké boli vedomosti Nizámího aj v oblasti medicíny, anatómie, farmakológie. Opisy chorôb, rady na ich liečenie a udržiavanie zdravia – to všetko básnik ovládal na úrovni moderných výsledkov medicíny tých čias.

Bez zveličovania možno povedať, že Nizámí poznal všetko, čo poznala jeho epocha. Osobitne treba vyzdvihnúť jeho vynikajúcu znalosť perzského a arabského jazyka, o čom môže svedčiť ktorýkoľvek verš z jeho diela. (Arabský jazyk bol jazykom náboženstva, perzský slúžil na umeleckú tvorbu.) Nizámí bol veľmi dobre oboznámený s literatúrou písanou v oboch jazykoch. Starostlivo študoval a chápal tvorbu takých majstrov slova, ako boli Unsurí, Sanaí, Anvarí, Kartan Tebrízí, Abul-l-Ala Gandževí, Falaka Širvání, Chagání a mnohí ďalší básnici tých čias.

Obdarený takými všestrannými vedomosťami a nepopierateľným talentom, virtuózne ovládajúc poetické slovo, Nizámí mohol, samozrejme, počítať so skvelou kariérou na niektorom kniežacom dvore.¹¹

Napriek tomu dvorným básnikom sa Nizámí nikdy nestal. Zrejme si veľmi dobre uvedomoval, že ak by takú ponuku prijal, platil by za to stratou drahocennej slobody a zbavil by sa možnosti tvoriť s chuťou a nadšením. On si vybral cestu nezávislosti, cestu pravdy. Na tento krok však potreboval nemálo odvahy a výnimočný talent.

Básnik včas poznal a pochopil svoju umeleckú misiu. Neobyčajne vysoko si cenil slovo, ktoré v jeho ponímaní stálo na začiatku bytia:

У мысли начала, у счёта конца
Есть слово, – его береги, как отца...

Nizámí začal skúšať svoje sily na poli poézie už v ranej mladosti. Do svojich básní dokázal vdýchnuť skutočný život, dať im reálny obsah: propaguje dobré skutky, dáva ponaučenia tým, ktorí majú vo svojich rukách moc. Otvorene vyjadruje svoje filozofické a sociálne názory, zamýšľa sa nad problémami bytia.¹²

¹¹ „... nejen větší knížecí dvory..., ale i drobná místní knížata... pokládali za nezbytné, ať pro lesk své slávy, nebo z lásky k vzdělání a prosté potřeby, mít kolem sebe osvětlené prostředí, zvát mezi své dvořany věhlasné vzdělance, básníky, vědce, filosofy. Živil je a obdarovali a tak tito mužové, zbavení vezdejších starostí, mohli se věnovat pouze svému oboru a přispívat k jeho povznesení.“ ([8], 9 – 10)

¹² Nizámí nebol len geniálnym básnikom. Bol geniálnym filozofom a učencom neustále hľadajúcim rozlúštenie večných tajomstiev tohto sveta, podstaty bytia, neustále premýšľajúcim nad zmyslom života, zmyslom existencie na Zemi, zamýšľajúcim sa nad problémom harmonického usporiadania pozemského života a takými filozofickými kategóriami, ako sú hmota, pohyb, rozum, nevyhnutnosť a náhoda atď. „Filozofické názory Nizámího sú idealistické, ale v jeho tvorbe bolo aj mnoho prvkov živelného materializmu a dialektiky. Príroda sa podľa neho skladá zo štyroch hmotných prvkov – ohňa, vody, vzduchu a zeme, ktoré za určitých podmienok prechádzajú jeden v druhý. Materiálny svet existuje v čase a priestore. Nizámí

Diela východných autorov, dokonca aj tých najlepších, mávali do tých čias značne konvenčný charakter a len zriedkakedy reflektovali skutočné city. Na prvom mieste u nich vždy bolo úsilie vytvoriť vytríbené kvetnaté obrazy, snaha uchvátiť čitateľa dokonalosťou formy.

Diela Nizámího sa diametrálne odlišujú od tvorby jeho predchodcov i súčasníkov. Je bezprostrednejší, živší, ľudskejší. Jeho básne majú reálny námet, sú plné úprimných citov: láska, hnev, smútok, nadšenie... Je v nich všetko, čím žijú srdcia zaľúbených. Nizámí v nich opísal nielen vtedajšiu skutočnosť, ale svojím ostrým zrakom dokázal preniknúť aj do zajtrajšieho dňa.

Tristo rokov pred Angličanom Morom opisuje Nizámí v poéme *Igbal-náme* „ideálny mestský štát, kde nie sú ani vládcovia, ani podriadení a ľudia netrpia útlakom a násilím. V tomto štáte žije šťastný ľud, ktorý nepozná sociálne útrapy. Tu niet ani utlačovateľov, ani utláčaných, ani bohatých, ani chudobných, všetci občania majú rovnaké práva.“ ([6], 106)

Ideový obsah Nizámího poem je neobyčajne bohatý a rôznostranný. Autor v nich odhaľuje také neduhy, ako sú túžba po moci, despotizmus, slávybažnosť, chamtivosť. Z jednej strany poukazuje na dočasnosť života a ničotnosť klamlivých svetských slastí, z druhej strany ubezpečuje, že skutočné zadosťučinenie môžu človeku priniesť len dobré skutky, tvorivá práca a snaha o spravodlivosť. Človek v úvahách Nizámího nevystupuje ako slepá hračka v rukách Prozreteľnosti, ale disponuje svojou vôľou a rozumom a môže ich využiť na to, aby lepšie usporiadal svet. Básnik hlboko dialekticky chápe, že človeku je vlastné aj dobro, aj zlo, čistota i špina.¹³

Nezištná služba ľuďom, práca pre blaho spoločnosti, spravodlivé skutky – to sú jediné hodnoty, ktoré na tomto svete nestrácajú cenu, tvrdí.

Nizámí vystupuje ako ochranca utláčaných mas pracujúcich, ponížených a urazených, prežívajúcich útlak. S vášnivým pátosom vyzýva šachov a vládcov, ktorí majú vo svojich rukách osudy národov, aby neutláčali ľud, ale starali sa o blaho svojich poddaných a nedopúšťali sa nespravodlivosti.

Притесняя подвластных, ты править
страной не сумеешь,
Лишь признав правосудье, ты царством
своим овладеешь...
Справедливость – гонец, кто спешит
наш обрадовать разум;
Тот работник, кто в царстве всё нужное
сделает разом.

popieral možnosť poznať nadprirodzený svet, ale materiálny svet považoval za poznateľný. Hovoril o mohutnej sile poznania, ktorú má ľudský rozum ([6], 105).

¹³ „Prvky živelnej dialektiky u Nizámího boli v tom, že vychádzal z menlivosti celého súcna. Po Herakleitovi Nizámí hovoril: „Ako voda v tom istom prúde neostáva stála, tak ani na svete nie je nič stále.“ Vyslovil geniálne myšlienky o protirečeniach, konkrétnosti pravdy atď. ([6], 105).

Справедливость твоя укрепляет
сверкающий трон,
Если ты справедлив, вечно будет
незыблемым он.

Táto téma – myšlienka o nevyhnutnosti uskutočňovania idey dobra a spravodlivosti, prechádza ako červená niť celou jeho tvorbou.

„V dielach Nizámího sú vyjadrené hlboké myšlienky humanistu o osudoch rodného národa. Znie v nich mohutný protest proti útlaku a nespravodlivosti, panujúcich vo feudálnej spoločnosti. Nizámí vystúpil s ostrou kritikou ideológií, ktoré prevládali vo vtedajšej feudálnej spoločnosti, hlásajúcich opovrhovanie obyčajným pracujúcim človekom, nenávisť ku všetkému novému a progresívnemu. Ospieval činnosť zameranú na blaho ľudu, nevyčerpatelnú tvorivú silu človeka, čestnú a dôstojnú prácu zasluhujúcu vysoké ocenenie, veľkosť a vznešenosť ľudského rozumu.“ ([2], 3 – 4) Charakteristická pre jeho tvorbu je vrúcna láska k životu a hlboký optimizmus.

Здесь веру умножить – вот дело твое,
Суд праведный множит в сем мире её.
Суд правый – в заботе о пользе дюдей,
Старайся прожить, не тревожа судей.
Стань войску и городу добрым отцом –
И войско, и город ответят добром.
Насильник, кто дом подчинённых крушит;
Держава прочна, коль обид не чинит.

Zanietené verše Nizámího poém svojím svetlým humanistickým posolstvom už viac ako osem storočí slúžia vysokým ideálom krásy, dobra a lásky, inšpirujú vykonávať ušľachtilé skutky, učia nás smelo bojovať za správnu vec:

Ты не бойся погибнуть. Правдивым
ты будь до конца.
Побеждает правдивый по воле благого
творца...
Знай: сияние правды душой Низами
овладело
И великою правдой его озаряется
дело.

Nizámího tvorba je vo svojej podstate aforistická. Je to spôsobené osobitosťou jeho poetického talentu, vplyvom epochy, konkrétnych historických a sociálnych faktorov, ideovým obsahom jeho diela a, samozrejme, celkovým zameraním jeho tvorby, úlohou, ktorú si básnik určil, postupne odhaľujúc vo svojich dielach základné

princípy svojho humanistického učenia.

Nizámí, vytvárajúc toto učenie, snažil sa sprístupniť svoje dielo čo možno najväčšiemu okruhu ľudí. Táto úloha sama osebe nebola ľahká, lebo ideové koncepcie Nizámího boli často v rozpore s panujúcimi názormi, ba čo horšie: boli nové a pre jeho súčasníkov nezvyčajné a Nizámí musel využiť celý svoj umelecký talent, nadšenie a silu presvedčenia, aby sa jeho myšlienky skutočne dostali v pôsobivej a zrozumiteľnej forme až medzi čitateľov.

Preto tá snaha vyjadrovať svoje myšlienky aforistickou formou, formulovať ich ako poučenie a dopĺňať konkrétnymi príkladmi zo života. (Takým spôsobom je napísaná napríklad celá *Pokladnica tajomstva* [12], kde sú poučné rozhovory vždy ilustrované podobenstvami, príbehmi a legendami, v závere ktorých sa vyskytujú stručné morálne poučenia – názory autora, vyjadrené spravidla v aforistickej forme.)

V poémach Nizámího sú ako perly rozsypané stovky myšlienok o svete, osude, živote a smrti, čase, ale nie sú mu cudzie ani aktuálne otázky súčasnosti; v jeho dielach sa vyskytuje množstvo úvah o láske a vernosti, skromnosti a pýche, spravodlivosti, nevyhnutnosti bojovať proti útlaku a násiliu:

На себя ты не должен людскую
обиду навлечь,
Бойся честь обескровить и кровью
людей пренебречь.

Napriek zdanlivej prostote a konkrétnosti si aforizmy vyslovené Nizámím vyžadujú vnímavého čitateľa, lebo ich hlavná myšlienka nie je vždy na prvý pohľad zjavná. Vezmime si napríklad nasledujúce verše z poémy *Pokladnica tajomstva*:

Можно льва написать под высокой
дворцовой сенью,
Но и сотней ударов его не принудить
к движенью.

Tu je čitateľovi ihneď jasné, že reč je o freskách, ktorými sú pokryté steny palácov a na ktorých sú často zobrazované rôzne epizódy z poľovačiek, divé zvery atď. Ďalší rozbor myšlienky Nizámího si však vyžaduje trochu viac premýšľania: básnik vraví, že strašný zovňajšok leva, pazúry, veľké zuby..., všetky tieto atribúty veľkosti a sily nič neznamenajú, ak moc leva nenájde svoje uplatnenie v pohybe a v skutočnosti. Žiadne úsilie (stovky úderov) nepomôže, ak kráľovský zovňajšok nebude v súlade so zodpovedajúcim obsahom, ak sa energia a skryté možnosti nerealizujú v aktívnej činnosti. Z toho možno odvodiť nasledujúci výklad uvedeného textu: Zovňajšok – to ešte nie je všetko. Podstata človeka sa prejavuje v jeho činoch, podľa nich je potrebné oceňovať ľudí. Ak by sme sa pokúsili sformulovať základné body humanistickej koncepcie Nizámího pre každého jednotlivého človeka, mohli by sme ju

definovať ako službu dobru, kráse, rozumu, vysokým duchovným ideálom a odmietanie prízemných vášní, bohatstva, ctižiadostivosti a pýchy:

Мудрый, будь полезен людям, мир
добром укрась!
Это – выше всех сокровищ и сильнее
чем власть.

Druhé prikázanie Nizámího, určené ľuďom, hovorí o nevyhnutnosti pracovať. O tom, že len práca a s ňou spojené starosti dajú človeku pocit skutočného morálneho zadost'učinenia a – zvláštnym spôsobom – počiatkový nepokoj nás v konečnom dôsledku privedie k pocitu duševnej harmónie a spokojnosti:

Беспокойны заботы, но их не встречай
ты с тоскою,
Беспокойны заботы, но всё же
приводят к покою.

Tvrdo pracovať musia aj tí, ktorí sú obdarení výnimočnými schopnosťami. Lenivosť – tento nepriateľ človeka – býva často príčinou toho, že aj skutočný talent ostane nerealizovaný:

О, как много дар сгубивших было
среди нас –
Из – за лени! Гончарами видим их
сейчас.

Tvorivou prácou sa treba zaoberať tu, na zemi. Lenivosť sa dokonca aj v rajských záhradách mení na trest, horší ako muky pekelné:

Дело делай здесь, задачу исполняй
свою;
Дело и в аду почтенней праздности
в раю.

V poémach Nizámího možno nájsť početné aforistické vyjadrenia venované láske, priateľstvu, vernosti – najušľachtilejším ľudským citom:

Влюблён лишь тот, пред кем в обители
земной
И небо и земля – в единственной,
в одной.
Если с добрым мы дружим, то добрый

нам выпадёт час,
И поможет нам друг, и всё нужное
будет у нас.

V súlade s Nizámího koncepciou človek nie je len hračkou v rukách živelných síl prírody. Básnik pevne verí v jeho vôľu, rozum, neohraničené možnosti:

Но сто булотных гор, воздвигнутых
от века
Сумеют разметать ладони
человека.

Nizámí ostro kritizuje ľudské nedostatky: chamtivosť, pýchu, závisť, prílišné prejedanie a opíjanie sa:

Хоть сжигает вино и земные печали,
но всё же
Не вкушай ты вина: ясный разум
сожжет оно тоже.
Будь воздержан, но сразу привычку
к еде не бросай,
Ешь всего понемногу и кушанья
впрок запасай.

V mnohých vyjadreniach a výrokoch Nizámí vyslovuje myšlienky, ktoré boli v tom čase progresívne a nečakané a ktoré sú aktuálne aj (až?) dnes. Ich predmetom sú totiž problémy, nad ktorými sa ľudstvo začalo vážne zamýšľať až oveľa neskôr, o stáročia neskôr. Vezmime si napríklad verše:

Хоть жемчужины эти – ничто перед
морем твоим,
„О жемчужины мира!“ – порой
обращаюсь я к ним.

V kontexte originálu zmysel tohto vyjadrenia spočíva v tom, že všetky živé bytosti sú neoceniteľnými výtvormi prírody (perlami). Človek sa nad tým musí zamyslieť a nepýšiť sa svojou výnimočnosťou, ale starať sa o svojich „menších bratov“, chrániť ich. Na tomto mieste Nizámí dokázal anticipovať súčasné idey o ochrane prírody. Na inom mieste sa Nizámí vyslovuje v prospech monogamného manželstva.¹⁴ Je proti mnohoženstvu, ktoré bolo v tej dobe na Blízkom východe veľmi rozšírené. Aj tu predbehol svoju dobu o niekoľko storočí:

¹⁴ Pozri ([7], 521/3).

Лишь одною женой нас обрадует
рок.
Муж при множестве жен не всегда
ль одинок?

* * *

Nizámí sa narodil, vyrástol a takmer celý svoj tvorivý život prežil v meste Gandža, ktoré bolo vtedy hlavným mestom Azerbajdžanu. Osobitosť jeho tvorivého génia z nášho pohľadu spočíva teda v tom, že vytvárajúc svoje nesmrteľné básnické obrazy, pridával im prvky azerbajdžanského národného charakteru, aj keď prototypy jeho historických hrdinov boli často predstaviteľmi iných krajín a národov.¹⁵

Ospievajúc ducha, múdrosť, krásu a hrdinstvo svojho národa, povýšil ho na úroveň vŕšľudských ideálov.

LITERATÚRA

- [1] ASMUS, V. F.: *Antická filosofie*. Praha, Svoboda 1986.
- [2] GULIZADE, M. J.: *Nizami Gandževi (žizň i tvorčestvo)*. Baku, Izdatel'stvo Akademii nauk Azerbajdžanskoj SSR 1953.
- [3] Kol.: *Dějiny filosofie*. Praha, Svoboda 1976.
- [4] Kol.: *Filozofický slovník*. Bratislava, Pravda 1982.
- [5] Kol.: *Encyklopédia literárnych diel*. Bratislava, Obzor 1989.
- [6] Kol.: *Stručné dějiny filosofie*. Bratislava, VPL 1962.
- [7] *Korán*. Praha, Academia 2000.
- [8] NIZÁMÍ, A.: *Naučení korunnímu princí aneb čtyři rozpravy*. Praha, Odeon 1974.
- [9] NIZÁMÍ, G.: *Chosrov i Širin*. Baku, Azernešr 1947.
- [10] NIZÁMÍ, G.: *Iskender-name (Igbal-name)*. Baku, Izdatel'stvo Akademii nauk Azerbajdžanskoj SSR 1953.
- [11] NIZÁMÍ, G.: *Lejli i Medžnun*. Molodaja gvardija 1948.
- [12] NIZÁMÍ, G.: *Sokroviščnica tajn*. Baku, Azernešr 1947.
- [13] NIZÁMÍ, I. b. J.: *Chvály*. Praha, Melantrich 1953.
- [14] NIZÁMÍ, I. b. J.: *Sedm princezen*. Praha, Svět sovětů 1956.
- [15] SCHWAB, G.: „Die Menschenalter.“ In: SCHWAB, G.: *Die schönsten Sagen des klassischen Altertums*. Kehl 1993.

PhDr. PaedDr. Jozef Kunovský
Spojená škola s organizačnými zložkami SOU, SPŠ, OA
Námestie SNP 5,
958 23 Partizánske
SR

¹⁵ O týchto a ďalších aspektoch Nizámího tvorby sa obšírnejšie zmienim v druhej časti tohto príspevku.